
МЕДІА-СУЧАСНІСТЬ

УДК 007 : 304 : 659. 3

Алла Башук

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається система цінностей і бачення майбутнього інформаційного суспільства порівняно з ціннісними орієнтаціями сільськогосподарського та індустріального суспільств. Акцентується значення інформаційних технологій, зокрема мережевих структур, у цивілізаційному розвитку.

Ключові слова: ідеологія, інформаційне суспільство, інформаційні технології, нетократичний світогляд, меритократія.

В статье рассматривается система ценностей и видение будущего информационного общества в сравнении с ценностными ориентациями сельскохозяйственного и индустриального обществ. Акцентируется значение информационных технологий, в частности сетевых структур, в цивилизационном развитии.

Ключевые слова: идеология, информационное общество, информационные технологии, нетократическое мировоззрение, меритократия.

In this article considered the value system and the vision of the future of information society in comparison with the value orientation of agricultural and industrial societies. Also emphasized the value of information technology, including network structures in the development of civilization.

Key words: ideology, information society, information technology, netocracy worldview, meritocracy.

Сьогодні поняття «ідеологія» є частовживаним як у бізнес-середовищі, де виступає важливим атрибутом стратегічного планування, позиціонування, управління внутрішнім середовищем компанії, так і в зосереджених у політичну, духовну сфери наукових дискусіях, де обґрунтовується необхідність національної ідеології. Вперше наукове

з'ясування суті ідеології представлено в марксистсько-ленінському вченні, звідси класове підґрунтя поняття, зв'язок ідеологічної боротьби з класовою. У цьому аспекті ідеологія співвідноситься з гегемонією і визначається як «система поглядів, цінностей, ідей, настанов, яка є засобом досягнення і здійснення влади, виступає як її духовне підґрунтя і мобілізаційне знаряддя» [7, 43]. У політології традиційно виокремлюють п'ять основних політичних ідеологій: комуністичну, соціал-демократичну, ліберальну, консервативну, фашистську. Проте кожний етап розвитку людства характеризується власною філософією, системою цінностей і баченням майбутнього не залежно від національних і політичних відмінностей. У цьому аспекті йдеться про «суперідеологію» (за Ел. Тоффлером) або «світовий ідеологічний ринок», де конкурують різноманітні міжкультурні й навіть трансконтинентальні системи цінностей (за О. Ф. Русаковою, О. Є. Спаським).

Стрімкі технологічні зміни сприяли появі наукових футурологічних досліджень, які було започатковано працями Д. Белла, Зб. Бжезинського, М. Маклюена, Е. Тоффлера. Останні популярні концепції представлено в роботах М. Кастельса, В. Іноземцева, А. Ракітова, К. Мея, Р. Йенсена, О. Барда і Я. Зодерквіста та ін. Незважаючи на технологічний детермінізм, властивий раннім дослідженням, автори також приділяють увагу ціннісним орієнтаціям суспільства майбутнього. У Р. Йенсена саме вони формують глобальні ринки економіки «суспільства мрії» — нового етапу розвитку після інформаційного суспільства: це ринок історій та пригод; ринок духовної близькості, дружби й любові; ринки піклування; Хто-Я-Такий; душевного спокою; переконань [5, 70–141]. Повернення до цінностей збирачів-мисливців, що виявляється в увазі до емоційної сторони життя людини й до природи, сприяє ринковому розширенню глобального бізнес-середовища. Тоді як Ел. Тоффлер у 1980 р. прогнозував кінець процесу маркетизації — формування світового ринку як всесвітньої мережі обміну — унаслідок того, що способи традиційного ринкового розширення вже досягли своїх меж.

Розглядаючи сучасні світові ідеологічні ринки, російські дослідники відзначають наявність широкого асортименту ідеологічних «товарів» — від консервативних і фундаменталістських ідей до постмодерністських настанов на глобальний плюралізм, толерантність і заперечення ієрархій [7, 46]. На нашу думку, справедливі їх спо-

стереження щодо тривалого домінування «ринкової» ідеології, яка визначала парадигму розвитку людства. Ця ідеологія ґрунтується на категорії «успіх», головні критерії якого високий статус, солідний банківський рахунок і бадьорий зовнішній вигляд з неодмінною усмішкою. Недостатньо бути розумним, порядним, професіоналом у власній справі (і чи потрібно це взагалі?), успіх більшою мірою залежить від зовнішніх характеристик: наскільки вдало людина може подати себе, наскільки привабливий її зовнішній образ, наскільки переконливо вона може виглядати «бадьорою», «міцною», «енергійною», «надійною», «амбітною» (з позитивними конотаціями). Така система цінностей орієнтована на споживацьке світосприйняття і максимально прилаштовує людину до сучасної напруженої конкуренції та змагальності. А досягнення успіху є індикатором «правильності» поведінки у світі, де особистість перетворюється на товар [7, 46–48]. Зображена система цінностей становить ментальне ядро феномену під назвою «американська мрія». На пропаганду цієї «мрії» працюють усі інформаційні ресурси країни (реклама, шоу-бізнес, мас-медіа) не лише у внутрішньому інформаційному просторі: головний тренд, який експортують США в інформаційній сфері, — це історії успішних людей, які одночасно є зразком для наслідування. Наразі популярності «ринкової» ідеології сприяє домінування США в політичній та економічній сферах.

Важлива, або навіть провідна роль серед ціннісних орієнтацій суспільства належить духовним релігійним настановам, які формують ядро теоцентричної ідеології. Зауважимо, що більшість вчених-футурологів підкреслюють, що релігія збереже своє значення й у суспільстві майбутнього: тільки Ел. Тоффлер у період переходу від одного типу суспільства до іншого заміщує її сектами, Р. Йенсен у суспільстві мрії передбачає «глобальний супермаркет релігій» у мережі (розквіт релігійних меншин), О. Бард, Я. Зодерквіст прогнозують, що потужний мем релігії не зникне й у мережевому (нетократичному) суспільстві [1; 5; 8].

Можна констатувати, що сучасне покоління є свідком становлення системи цінностей інформаційного суспільства (далі — ІС), яке сьогодні формує власні контури, що й визначає *актуальність* запропонованої теми. Все більше дослідників звертає увагу, що ІС задає умови жорсткої конкуренції, чому сприяє ідеологія нового глобаліза-

му: демократична ідея прогресу замінюється дарвіністською ідеєю відбору, яка передбачає поділ людства на прилаштованих і неприлаштованих до умов глобального ІС [3; 6, 15]. Разом з тим ІС має потенціал значних переваг, та чи зуміє людство ними скористатися — питання відкрите.

Мета статті — розглянути специфіку системи цінностей інформаційного суспільства порівняно з ціннісними орієнтаціями інших типів суспільств, представлену в наукових концепціях вчених-футурологів Ел. Тоффлера і О. Барда, Я. Зодерквіста.

Для дослідження обрано «класика» ІС і останню дискусійну концепцію представників Стокгольмської школи економіки й політичних наук, які продовжують започаткований Ел. Тоффлером футурологічний напрям у науці, а окремі їх ідеї набувають популярності в науковому дискурсі [4]. У цій роботі поза предметом розгляду свідомо залишено загальні теорії інформаційного суспільства; певні його аспекти розглянуто нами у статті «Підходи до інформаційної політики в контексті переходу до інформаційного суспільства» [2].

Ел. Тоффлер справедливо здобув славу першого футуролога, а найвідоміша його праця — «Третя Хвиля» — й до цього часу залишається однією з головних в осмисленні тенденцій розвитку людства у сучасному глобалізованому світі. Теорія Ел. Тоффлера цементує різноманітні події, якими насичене повсякденне життя. Об'єднуючи кліпи новин, на перший погляд, не пов'язані деталі, автор виходить на метарівень. Цивілізаційну модель він описує за допомогою таких понять, як «техносфера», «соціосфера», «інфосфера», «психосфера», «біосфера», «кодекс поведінки», «суперідеологія», «політика». «Суперідеологію» він тлумачить як світогляд цивілізації, що формує сприйняття реальності, пояснюючи й виправдовуючи її існування [8]. Наприклад, індустріальність як суперідеологія індустріального суспільства поширювалась як капіталістами, так і соціалістами, а також стала підґрунтям усіх характерних ідеологій лівого та правого крила (див. табл.).

Класифікація цивілізацій Ел. Тоффлера вважається класичною, її взяло за основу багато вчених (Р. Йенсен, О. Бард, Я. Зодерквіст та ін.). А сам він вирізняв сільськогосподарську, індустріальну, інформаційну цивілізації (останню на момент виходу книги в 1980 р. він називає цивілізацією Третьої Хвилі). О. Бард і Я. Зодерквіст у своїй праці «Нетократія. Нова правляча еліта та життя після капіталізму» [1]

слідом за К. Марксом акцентують увагу на ролі класів-гегемонів, аналізуючи структуру і світоглядну систему феодалного, капіталістичного, інформаційного суспільств. У своїй концепції ІС дослідники розглядають інформацію як основу цивілізації, вбачаючи у зміні історичної парадигми *процес перерозподілу влади, що ґрунтується на революційних трансформаціях базових технологічних умов*. За таких умов класова гегемонія забезпечується і підтримується фундаментальними технологіями. Інтернет, на думку авторів «НЕТОкратії», — це зародження нового світу, нової суспільної парадигми. Наразі триває її інкубаційний період, що зумовлено обмеженими адаптаційними можливостями людини, котрі не встигають за шаленим розвитком технологій. І невідомо, скільки він триватиме. Проте процес зміни парадигми неминучий і відбувається поза контролем спеціальних інституцій, оскільки технології живуть власним життям, змінюючи мову, значення слів, а відповідно й мислення людини й цивілізації.

На момент виходу «Третьої Хвилі» Ел. Тоффлер не міг передбачити роль Інтернету у сучасному суспільстві, але принципи змін цивілізаційних сфер, які він описує, повною мірою реалізуються тільки на ґрунті новітніх технологій. Зміни у системі цінностей різних типів суспільств можна систематизовано представити в таблиці (див. на наст. стор.).

Із таблиці видно, що запропоновані різними авторами цінності та ідеї не суперечать одна одній, а поглиблюють уявлення про ідеологію на певному етапі розвитку суспільства.

На наш погляд, перебільшуючи значення інформаційних технологій, зокрема мережевих структур, у цивілізаційному розвитку О. Барду і Я. Зодерквісту вдається зробити низку цікавих висновків [1]. Так, об'єднання влади («кратость» у Давній Греції) з Мережею формує, на їхню думку, *«нетократичний» світогляд*: система цінностей та ідей сучасного суспільства, яке дослідники називають *інформаційним*, нагадує рибацьку сітку, а окремий портал влади (на зразок Інтернет-порталу) є центральною ланкою всеохоплювальної мережі. Представники консьюмтаріату (від англ. consume; нижчий клас — це пролетаріат ІС, але тепер основне його призначення не виробництво, а споживання) мають доступ до найменш привабливих мереж, насичених інформаційним сміттям, рекламою, у той час як нетократи користуються мережами вищих рівнів, де концентруються влада й

вплив, тому гроші, титули, слава тут не мають значення. До речі, думка, що «клас інтелектуалів» у новому суспільстві фактично відіграє роль панівного класу, чітко простежується у концепції ІС.

Параметр цивілізаційної моделі	Сільськогосподарське суспільство	Індустріальне суспільство	Інформаційне суспільство
<p>Суперідеологія (набір ідей та гіпотез, що формують картину світу цивілізації) (за Ел. Тоффлером)</p>	<p>– язичництво (поклоніння силам природи); – релігійна ідеологія</p>	<p><u>Індустріальність</u> – підкорення природи та її експлуатація завдяки науковій діяльності людини – еволюція (людина є вершиною тривалого процесу еволюції, індустріалізм — вища стадія еволюції навідміну культур, які також мають «цивілізуватися»); – принцип прогресу (історія невідворотно тече до кращого життя для людства, суспільний прогрес є неминучим)</p>	<p>– новий образ природи (концепція гармонії); – проектування еволюції (генна інженерія, біотехнології); – заперечення однолінійного прогресивізму (всебічне поняття «прогрес», яке базується не лише на матеріальних критеріях)</p>
<p>Система цінностей (ідея, «константа буття», «аксіома часу»), що легалізує існуючу владу (за О. Бардом, Я. Зодерквістом)</p>	<p><u>Ідея Бога</u> (релігія захищає право на земельну власність, спроби похитнути віру в Бога каралися смертю)</p>	<p><u>Ідея Людини</u> (розвиток людини відбувається паралельно з розвитком держави й капіталу; основні цінності: недоторканість особистості, виборча демократія, соціальна відповідальність, система права, банківська система, фондові ринки)</p>	<p><u>Ідея мережі</u> (основа основ нетократії — членство в мережах, зворотній зв'язок, суспільний розум)</p>

О. Бард і Я. Зодерквіст підкреслюють, що нова парадигма радикально відрізнятиметься від двох попередніх переходом до іншої філософської традиції. В історичному контексті автори розглядають зміни способу мислення і обставини, які сприяють появі та розвитку нового правлячого класу — нетократії. Так, якщо тоталістична думка базується на понятті «неподільний суб'єкт» (ego) і пропонує лінійний шлях розвитку — рух у заданому напрямі, із відомим початком і передбачуваним майбутнім, то мобілістична філософія як альтернативний погляд на світ характеризує нетократичне мислення. Тоталістична традиція створила потужну систему, що пропонує єдину теорію для всеохоплювального пояснення життя та історії. Вона дає відповіді на всі питання, є джерелом християнського вчення й усіх політичних доктрин капіталізму — від тоталітарних (комунізм, фашизм) до демократичних (соціалізм, лібералізм). Для тоталістів теперішнє має другорядне значення, а центральним поняттям є «утопія» як досяжний і бажаний проект. І неважливо, який він — небесний рай або щасливе майбутнє, яке можна побудувати своїми силами. Те, що тоталізм так довго і так відчутно превалував пояснюється його позицією чистої влади, надзвичайно корисної у якості підґрунтя для суспільного будівництва. Бог, цар, держава, демократія та інші символи влади завжди отримували легітимність, так само, як революції та інші проекти, скеровані на зміну суспільного устрою.

Але з розвитком ІС ця платформа суттєво втратила свою стійкість. Спостерігається перехід до мобілістичної традиції, що базується на концепті руху: згідно з нею не світобудова обертається навколо ego, а навпаки, буття осмислюється від навколишнього світу до суб'єкта й уявляється як постійний конфлікт різноспрямованих сил, рівновага яких також динамічна. Сучасна людина віддає перевагу теперішньому, тобто свободі та обмеженим, але реальним можливостям. О. Бард і Я. Зодерквіст вбачають початок цього філософського напрямку, який вони називають мобілістичним (геологічний термін, що походить від лат. *mobilis* — рухливий), ще в Давній Греції, у вченні Геракліта, згодом — у Юма, Макіавеллі, Ніцше, особливо у Дельоза і Фуко. Згідно з мобілістичною традицією, кожен суб'єкт прагне пристосуватися до реалій навколишнього світу, змиритися із обставинами існування для того, щоб використати цю позицію як старт для поліпшення умов, нав'язаних долею [1]. Тобто, така позиція цілковита протилежність

тоталізму. Ідея тут поза буттям і поза людиною, его не є даністю. Проте не слід вважати, що ІС — вища чи краща парадигма порівняно з попередніми. Вона просто заснована на інших традиціях мислення, інших цінностях. В інтелектуальному аспекті ця епоха буде значно напруженішою. Мобілістичне питання не потребує відповіді, а приховує все нові питання. Відповідь — це завжди кінець розвитку думки, вигідне рішення для інтелектуальних боягузів. Тут доречно пригадати Е. Тоффлера, який передбачав, що процеси демасифікації інформаційного простору Третньої Хвилі інтенсифікують інтелектуальну діяльність людини, сприятимуть появі нового розумового середовища [8, 140–163].

Нерівність між класами в ІС жорсткіша, ніж в епоху капіталізму. Її неможливо подолати перерозподілом, бо ця нерівність має природне підґрунтя: необхідні нетократії якості генетично зумовлені, є рідкісним ресурсом і лише незначною мірою шліфуються освітою. Щоб потрапити до мереж, котрі перебувають на вершині ієрархії, вирішальним фактором є привабливість для цих мереж, що полягає в *таланті та вмінні маніпулювати мережевою інформацією і привертати до себе увагу*. Така влада базується на меритократії (від merit — заслуга, гідність), її дуже складно локалізувати і ще складніше утримати й примножити. Консьюмтаріат опиняється на позиції нижчого класу унаслідок недостатнього соціального інтелекту, норми якого встановлюються ІС.

Отже, фундаментальні моделі життя однакові в усіх країнах, незалежно від їхньої культурної спадщини чи політичних відмінностей. Вони ґрунтуються на спільній системі цінностей, філософському осягненні бачення майбутнього, які формують ідеологію, притаманну певному етапові розвитку суспільства. Ідеологія має практичне скерування і співвідноситься з гегемонією, виступаючи основою легалізації існуючої влади. На думку авторів «NETократії», класова гегемонія забезпечується і підтримується фундаментальними технологіями. Так, Інтернет сприяє формуванню нової суспільної парадигми, що потрактовують як інформаційне суспільство. Ця епоха характеризується переходом до іншої філософської традиції, що базується на динамічності, відносності, перевазі теперішнього над майбутнім. Вона інтелектуально напружена й формує жорстку нерівність між класами унаслідок того, що влада ґрунтується на меритократії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Бард А.* Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма [Электронный ресурс] / А. Бард, Я. Зодерквист ; пер. с англ. — СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. — 252 с. — Режим доступа : <http://www.avatargroup.ru/booksreader.aspx?dbid=304>
2. *Башук А. І.* Підходи до інформаційної політики у контексті переходу до інформаційного суспільства / А. Башук // Наукові записки Інституту журналістики : [наук. збірник / за ред. В. В. Різуна ; КНУ імені Тараса Шевченка]. — К., 2010. — Т. 38 (січень-березень). — С. 152–157.
3. *Возняк Т.* Глобалізація як виклик людству [Електронний ресурс] / Т. Возняк // І-журнал. — Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/n19texts/vozn-gl.htm>.
4. *Зуев А.* Нетократия. Стратовые противоречия сетевого информационного общества [Электронный ресурс] / А. Зуев, Л. Мясникова // Свободная мысль. — XXI. — 2005. — N 9 — Режим доступу : // <http://www.postindustrial.net>.
5. *Йенсен Р.* Общество мечты. Как грядущий сдвиг от информации к воображению преобразит ваш бизнес / Ролф Йенсен ; пер. с англ. — СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2002. — 271 с.
6. *Панарин А.* Глобальное информационное общество : вызовы и ответы / А. Панарин // Власть. — 2001. — № 1. — С. 14–19.
7. *Русакова О. Ф.* Что такое политический маркетинг : [научно-методическое издание] / О. Ф. Русакова, А. Е. Спасский. — Екатеринбург : Издательский дом «Дискурс-Пи», 2004. — 144 с.
8. *Тоффлер Ел.* Третья Хвиля / Ел. Тоффлер. — К. : Видавничій дім «Всесвіт», 2000. — 480 с.